

Albanian beкташит ja Turkin aleviitit Toisenlaista islamia

TAPANI HARVIAINEN

BEKTAŠIT ALBANIAN USKONTOKUNTIEN JOUKOSSA

Albania, Balkan ja koko Levantti tarjoavat runsaasti uskonnollista monimuotoisuutta ja ilmiöitä, jollaisia muualta Euroopasta saa turhaan hakea. Erityisesti Albania on hyvää vauhtia nousemassa uudeksi ja eksoottiseksi turismin kohdemaaksi, joka tarjoaa rantalomia, kulttuuria ja kaunista luontoa. Monien kiintoisien erikoisuuksiensa lisäksi se tunnetaan myös Euroopassa poikkeuksellisen muslimienemmistöisenä valtiona. Maan muslimien rinnalla mainitaan usein myös beкташит. Opaskirjoista löytyy selityksiä, joiden mukaan beкташит ovat ”islamin suufilelaisvai-kutteinen šiialais-aleviittinen uskontokunta” tai ”suufilelaisen islamin innoittama derviššijärjestö” ja viitataan ”synkretismiin”. Arvelen, että nämä määrittelyt ja Albanian uskontotilanne laajemminkin kaipaavat lisävalaistusta sekä turismista että uskonnoista kiinnostuneiden henkilöiden iloksi ja hyödyksi.

Albanian toistaiseksi tuoreimman väestön-laskun yhteydessä vuonna 2011 sunnimuslimēja ilmoitettiin olevan maassa noin 57 %, mikä tarkoittaa 1,7 miljoonaa asukasta. Tuolloin beкташит-muslimēja arvoitiin olleen kaksi prosenttia väestöstä eli runsaat 50 000 henkeä. Suurimmat kristityt ryhmät 2011 olivat katoliset, joita oli 10 %, ja ortodoksit, joita oli 7 %. Tilaston toteutus ja numerot ovat kuitenkin sängen kiistanalaisia, ja niinpä sunnimuslimit ilmoittavat itse kannattajaosuudekseen väestöstä 70 %, beкташит omaksi

osuudekseen 20 %, ortodoksit 24 % ja katoliset selvästi enemmän kuin 10 %. Yhteenlaskettuna nämä luvut ovat lähes 130 %, eivätkä lukuisat uskontokuntien ulkopuolelle jättäytyneet henkilöt näy luvuissa lainkaan.¹ Neljä keskeistä uskontokuntaa eli muslimit, beкташит, katoliset ja ortodoksit ovat olleet Albaniassa joka tapauksessa vuodesta 1920 alkaen johtavassa, virallisesti huomioidussa asemassa.²

Kaikkien uskontojen harjoittaminen oli Albaniassa yhtäläisesti kiellettyä Enver Hoxhan edustamalla omalaatuisen kommunismin pitkällä kaudella 1967–1990. Tällöin uskontojen harjoittaminen oli jopa julmasti ja verisesti vainottua, ja ateismi oli virallinen ”valtiuskonto”. Perintönä tästä ajanjaksosta kaikki uskontokuntia koskevat nykyisetkin luvut ovat kovin epäluotettavia.

Bektaшит (albaniaksi *bektashizmi*) on nykyään erityisesti Albaniassa mutta myös Kosovossa, Pohjois-Makedoniassa, Bulgariassa, Pohjois-Kreikassa ja Turkissa toimiva itsenäinen islamilaispohjainen uskontokunta. Vaikka Albanian julkisessa elämässä beкташит ovat näkyvä muoto islamia, Albania on silti enemmistöltään ”tavallisen” eli *sunnalaisen* islamin maa. Jatkossa käsitellen myös aleviittejä, eräänlaista beкташитin taustaryhmää, jonka merkitys on tarpeen selittää beкташитin ja heidän historiansa ymmärtämiseksi.

1 Gloyer 2018, 21–22.

2 Trix 2009, 64–65; Elsie 2019, 10.

SUNNIT JA ŠIIALAISET

Islamia on pääpiirteissään kahta suuntausta: sunnalaisia ja šiialaisia. Muslimeista selkeä enemmistö on sunnalaisia eli sunneja. Teologinen ero näiden suuntausten välillä liittyy Muhammadin seuraajaan: *šiialaisen* islamin tulkinnan mukaan Muhammadin seuraajiksi olisi pitänyt nousta 'Ali ibn Abi Talibin ja hänen jälkeläistensä. Noin vuonna 600–661 elänyt 'Ali oli Muhammadin serkku ja Muhammadin tyttären Fatiman mies. Hän oli neljäs kalifi-hallitsija ja šiialaisten käsityksen mukaan samalla ensimmäinen imaami, uskonnollinen johtaja. 'Ali murhattiin vuonna 661, mutta hänen poikiensa Hasanin ja Husainin myötä kehittyi erityinen šiialainen islam, joka etääntyi sunnalaisuudesta. Tämän lähtökohdiltaan poliittisen sukuriidan perusteella šiialaisuutta kutsutaan nimellä *Ši'at 'Ali* eli 'Alin puolue. Vaikka jakautumiseen johtaneiden tapahtumien historiallisuus on epävarmaa, kertomukset ovat herättäneet kautta aikojen kannattajissaan vahvoja tunteita.

Keskeisiä piirteitä šiialaisuudessa on 'Ali ibn Abi Talibin ja hänen lähimpien seuraajiensa legendamainen pyhittäminen, imaami-johtajien korostunut asema ja kyky inspiroituina luoda uutta teologiaa. Šiialaisuudessa myös hyväksytään kuvat, korostetaan mystiikkaa ja eläydytään kiihkeästi menneisyyden tapahtumien muistoon. Ši'at 'Ali on aina ollut pienempi osa islamia, sen kannattajia on ollut ja on 10–20 % muslimien kokonaismäärästä. Šiialaisuus on valtauskonto Iranissa, mutta sillä on suuri kannatus myös Azerbaidžhanissa, Bahrainissa, Libanonissa, Pakistanissa ja Qatarissa.

SUUFIT

Suufilaisuus on sunni- ja šiia-suuntausten välimaastossa mahdollisesti jo 700-luvulla kehittynyt liike, joka korostaa ihmisen suoraa suhdetta Jumalaan ja Jumalan rakkauteen sekä mahdollisuutta lähestyä Jumalaa myös tässä maailmassa. Liike ei ole sunnien tai šiiojen kilpailija vaan näkemyskenttä, joka soveltuu niihin molempiin ja johon voi omaehtoisesti suuntautua. Valtaosa suufeista kuuluu kuitenkin

sunnalaisuuden piiriin. Suufilaisuus on ilmennyt monina haaroina ja koulukuntina tai veljestöinä, joita usein kutsutaan nimellä ”tie” (*tariqa, tariqat, yol*), ja se on usein suhtautunut skeptisesti kummankin islamin pääsuuntauksen valtavirta- ja laki-teologioihin. Erilaisten šeiikkien eli johtajavanhinten, filosofien ja erakkojen pohdintojen, elämysten ja opetusten myötä suufilaispohjaisten ryhmittymien määrä on kasvanut satoihin. Näistä kullakin on omat korostuksensa, tapansa, säädöstönsä ja vaiheensa. Suufilaisuus on ollut sekä yksityisten erakko-dervišsien kannattelemaa, mutta ilmennyt myös luostareita muistuttavina veljeskuntina ja järjestöinä. Suufilaisten kokoon-tumispaikkoja ovat moskeijoiden sijasta tilat, joita kutsutaan nimellä *tekke* tai *zawiye*, joka tarkoittaa jotakin sellaista kuin ”koulukoti”, ”opisto” tai ”seurakuntatalo”. Dervišsi (”köyhä”, ”vaeltava hurskas”) merkitsee tällaisen veljestön jäsentä mutta myös erakkoveljeä. Suufilaisuutta on luonnehtinut tietyn syvällisyyden ja samalla vapaan ajattelun ja jopa kerettiläisyyden leima, mikä on johtanut paitsi ihailuun ja kannatukseen myös suufilaisia koskeviin epäluuloihin ja vainoihin.

ALEVIITIT

Vähemmän tunnettu muslimien joukko on *aleviitit*, joka sekin koostuu suuresta määrästä erilaisia ja islamin tulkinnoiltaan poikkeavia ryhmäkuntia. Aikaisemmin varsinkin ulkopuoliset käyttivät näistä ryhmistä nimeä *kizilbaş* (*qızılbaş*, ”punapäähä”)³, johon sisältyi monia negatiivisia

3 Useat tässä artikkelissa esiintyvät nimet ja termit tunnetaan erilaisina turkkilaisissa, albanialaisissa, arabialaisissa ja persialaisissa asuissaan. Tärkeimmät variantit ovat tässä artikkelissa suluissa niitä kuitenkin alkuperänsä puolesta yksilöimättä. Arabian ja persian transkriptiot ovat yksinkertaistettuja ja vailla diakriittisia lisämerkkejä. Eräitä tärkeimpiä ääntämisohjeita: Turkin kielessä c = dzh, ç = tš, ş = š, ı = takainen i, ü = y, y = j, j = zh. Arabiassa c = ts, ç = tš, ş = š, gj = dj, j = j, q = tj, x = dz, xh = dzh, y = y, zh = zh, ë = keskivokaali ə. Arabiassa q = takainen k, mutta persiassa = gh. Turkin ja albanian kielissä lainasana, myös arabialaiset, kirjoitetaan useimmiten ääntämyksen mukaisesti, ja siksi arabialaisetkin erityisäänteet ohitetaan.

merkityksiä. Aleviitit-nimi on tullut yleiskäsitteenä käyttöön vasta 1900-luvulla. Sekin on johdettu 'Ali ibn Abi Talibin nimestä. Aleviitit ovat korostetusti "Jumalan ystäväksi" (*waliyyu-llah*) mainitun 'Alin ja 'Alin puolueen nimeen vannovia šiialaistaustaisia muslimeja, jotka asuvat lähinnä Turkin maaseuduilla. Turkissa heitä on nykyään 15–20 % väestöstä eli ainakin 10 miljoonaa, joista 60 % on turkinkielisiä ja 35 % kurdinkielisiä. Aleviitteja elää myös Bulgariassa ja muualla Balkanilla, Kyproksella ja Kaukasiassa.⁴

Aleviittien liikkeen alku on hämärän peitossa, mutta liike ilmeisesti kehkeytyi itäturkkilaisten nomadiheimojen parissa 1200–1300-luvuilla. Nämä heimot (turkmeenit jne.) pakenivat mongolihyökkäyksiä Keski-Aasiasta ja toivat sieltä seldzhukki-turkkilaisten hallitsemaan Anataliaan šiialaisen ajattelun lisäksi myös omaperäisen šamanismin, gnostilaisuuden ja zarathustralaisuuden vaikutteita.

Alevismin keskeisenä alkuvaiheen henkilönä pidetään Hacı Bektaş Veliiä (Hadzhi Bektaş Wali), turkmeenisukuista mystikkoa, parantajaa ja ennustajaa. Tradition mukaan hän vaikutti Nevşehirin eli Hacıbektaşin alueella nyky-Turkin keskiosassa ja kuoli siellä 1270 tai 1337.⁵ Tämän jälkeen hänen oppilaansa muotoilivat aleviittien liikkeen perusopit. Useimmat aleviittiryhmät ja samoin beкташит pitävät Hacı Bektaşia oman liikkinsä perustajana. Asumis- ja elinkeinomuodolla näyttää olleen vaikutuksensa ryhmien jakautumisessa siten, että paimentolaisuuden ainakin osin säilyttäneitä maaseudun asukkaita alettiin vähittäin kutsua kizilbašeiksi (eli aleviittien esivanhemmiksi), kun taas paikalleen kyliin ja kaupunkiin asettuneet hakeutuivat beктаšismin kannattajiksi. Aleviittien eri heimot, kylät ja suvut kuuluvat 'Alista periytyviksi katsottuihin klaaneihin, joilla on omat arvojärjestyksensä, ja sama koskee yhteisöjen ja seremonioiden *dede*-johtajia. Kizilbašeiksi eli alevismiin ei siksi voi kääntyä, vaan jäsenyys kulkee syntyperän kautta. Bektaşit sen sijaan hyväksyvät ulkopuolisten liittymisen omaan joukkoonsa.⁶

Alevismin muotoutuessa 1300-luvulla (osmani-)turkkilaiset omaksuivat sunnalaisen islamin valtionsa uskonnoiksi. Tämä loi Turkissa edelleen

voimassa olevan epäluulon sekä šiialaisuutta että alevismia kohtaan. Kemal Atatürkin uskottiin vihdoinkin muuttavan tilanteen, mutta pogromeja on uusiutunut jopa verisinä vielä 1970- ja 1980-luvuillakin.⁷ Nyt Erdoğanin aikana syrjintä jatkuu edelleen.

Aleviittien mukaan Muhammad ja 'Ali ovat molemmat syntyneet jumalallisesta valosta ennen luomistapahtumia, ja samastuneina yhtäläisesti he edustavat Jumalan valoa kuin kolikon kaksi puolta. 'Alin ja hänen jälkeläistensä aseman korostaminen on aleviittien opetuksessa keskeinen piirre. 'Alia jälkeläisineen pidetään virheettöminä, aitoina täydellisen ihmisen ihannekuvina, tasapuolisuuden edustajina ja ihmisen identiteettinä, jota kohti kaikkien 'Alin kannattajien tulee pyrkiä. Viha sen sijaan vallitsee 'Alin suvun vihollisia, erityisesti sunnalaisia hallitsijoita vastaan.

Uskonnon toteutus eroaa tyyppillisestä islamilaisesta mallista siten, että aleviiteilla ei ole päivittäisiä rukousaikoja tai ramadan-paastoa mutta 12 päivän paasto *ashura*-juhlan edellä 'Alin suvun kukistamisen muistolle. Aleviitit eivät tee pyhiinvaellusta Mekkaan tai anna säännöllisiä almuja vaan tuovat esimerkiksi ruokalahjoja yhteisiin juhliin. Tärkeitä aleviiteille ovat omat suljetut seremoniat (*cem*), joita johtavat omaan pieneen sukueliittiin kuuluvat perinnölliset pyhät miehet (*dede, pir, rehber*) omissa kokouspaikoissaan. Rukousten kieli on turkki tai kurdikielet. Aleviittien oppeihin kuuluu myös sielunvaellus. Aleviitit ovat yksiaivoisia ja torjuvat jyrkästi avioeron. Naiset ovat periaatteessa miesten kanssa tasa-arvoisia.⁸

Vaikka Iranin šiialainen ayatollah Ruhollah Khomeini 1970-luvulla julisti aleviittien kuuluvan

4 Dressler 2008/2020, 1.

5 Hacı Bektaşin kuolinvuotena pidetään traditionaalisesti 1270 (hän kuoli 63-vuotiaana), mutta Elsie esittää katsauksessaan vuotta 1337 (Melikoff 1998/2003, 2; Elsie 2019, 291).

6 Melikoff 1998/2003, 1–6; Dressler 2008/2020, 2.

7 Howard 2018, 66–71, 110–111; Wikipedia: Alevi history. Wikipedia-artikkelit sisältävät parhaimmillaan nykyisyyttä valottavaa tärkeää tietoa, johon tutkimus ei ole ehtinyt paneutua.

8 Dressler 2008/2020, 4.

šiialaisuuden helmaan, vastakohtaisuus on ilmeinen. Ongelmaksi koetaan tyyppillisesti aleviittien harrastama 'Alin aseman "yletön" korostus. Aleviiteilla on kaikkialla "kerettiläisyyden" leima, jota voidaan tosin vältellä samastumalla eri keinoin ympäristön uskoon ja tapoihin; tämä muidenkin vähemmistöjen käyttämä suojautumismenettely tunnetaan nimellä *taqiyya*.⁹

Nopean kaupungistumisen kuohuissa kylätaustaisen aleviismin katsottiin 1980-luvulla olevan Turkissa ja diasporassa jo katoamassa. Lisäksi uskonto näytti korvautuvan sosialismilla ja politikoinnilla. Aleviitit ovat kuitenkin 1990-luvulta alkaen pystyneet järjestäytymään myös taloudellisesti ja korjaamaan kielteistä julkisuuskuvaansa. Uskonto on edelleen säilyttänyt merkityksensä, vaikka *dede*-johtajaluokan asemasta ja uskonnollisesta luonteesta (onko alevismi aidointa islamia vaiko itsenäinen uskonto?) käydään jatkuvaa keskustelua.¹⁰

Myös Syyrian arabiankieliset *'alawiitit*, Baššar al-Asadin uskonveljet, kannattavat edellä kuvattuja aleviismin peruseriaatteita, mutta eroavat liikkeensä synnyn, oppirakenteensa alkumuotojen, arabian kielensä ja poliittisen asennoitumisen puolesta Turkin aleviiteistä, eivätkä siten halua identifioitua samaan ryhmään. 'Alawiittien "kerettiläisyys" on joka tapauksessa merkittävä tekijä Syyrian onnettoman sisällissodan taustalla.¹¹

BEKTAŞIT

Bektaşien historia, tavat ja ajatusmallit linkittyvät monin tavoin edellä kuvattuun aleviismiin. Heidän ajatteluaan värittää lisäksi erityinen suufilaisuuden muoto, joka syntyi 1200-luvun jälkipuoliskolla tai 1300-luvulla seldzukki-turkki-laisten tuolloin hallitsemassa itäisessä Vähässä-Aasiassa ja järjestyi 1500-luvulla Osmaniturkissa. Bektaşeja voidaankin tavallaan pitää aleviismin toisena siipenä.¹²

Bektaşi-liikkeen perustajaksi mainitaan suufilainen mystikko Hacı Bektaş Veli (Hadzhi Bektaş Wali), joka loi oman ryhmäkuntansa opit ja rukousmenot aikansa aleviismin pohjalta. Myös aleviismissä kunnioitetaan häntä. Hacı Bektaş kuoli vuonna 1270 tai 1337. Hänen kumppaninsa

Sari Saltikin uskotaan tuoneen beктаşismin Albaniaan jo 1200- tai 1300-luvulla. Monien legendojen ympäröimän Sari Saltikin toiminta-aika ja historiallisuus jää hämärän peittoon, mutta hänen traditionaalinen hautansa ja pyhiinvaelluspaikka sijaitsee kuitenkin Krujan kaupungin vuorilla Albaniassa.¹³

On sangen epävarmaa, että beктаşien liike olisi juuri Hacı Bektaşin perustama, vaikka liike nojautuu hänen nimeensä. Todellinen organisaattori näyttää olleen Balm Sultan (k. 1517), josta tuli vuonna 1501 beктаşien johtaja hänen käytyään pyhiinvaelluksella Hacı Bektaşin haudalla. Bektaşit kunnioittavat Balm Sultania Hacı Bektaşin seuraajana ja toisena pyhänä johtajana (Pir Toinen). Balm Sultanin ajatellaan antaneen liikkeelle ja sen jäsenistölle kiinteän muodon, riitit ja toimintatavat.¹⁴

Alkumuodoissaan beктаşismin katsotaan jo 1300-luvulla levinneen Anatoliasta Balkanille ja vaikuttaneen näiden seutujen islamisoitumiseen. Leviämiseen vaikutti myös Osmanivaltakunnan hallitsija Orhan I:n päätös perustaa 1300-luvulla Balkanilta pakko-otetuista kristityistä pojista janitsaari-kaarti. Janitsaarien yksiköissä beктаşi-liikkeellä oli runsaasti kannattajia, jotka vahvistivat beктаşistista islamia jo varhain myös Balkanilla.¹⁵ Vanhimmat tunnetut beктаşi-tekjet (albaniaksi *teqe*) on rakennettu albaniankielisille alueille luultavasti 1500-luvun puolivälissä.¹⁶

Vuonna 1826 sulttaani Mahmud II murskasi tykkituloella janitsaarikaartin kapinan Konstanti-

9 Wikipedia: Alevism.

10 Çamuroğlu 1998/2003; Dressler 2008/2020, 5.

11 Syyrian 'alawiitteista ja heidän teologiansa sangen erilaisesta taustasta eräänlaisine kolminaisuus-oppeineen, ks. Firro 2005; Wikipedia: Alawites.

12 Eräs beктаşien nykypäiväinen lausuma, joka kuvastaa heidän omaehtoista suhtautumistaan sekä sunneihin että šiialaisiin päin, toteaa, että beктаşit eivät ole antaneet kummankaan suuntauksen eksyttää itseään.

13 Mélikoff 1998/2003, 1–4; Elsie 2019, 308–311.

14 Elsie 2019, 4, 287–288.

15 Elsie 2019, 5–7.

16 Elsie 2019, 6.

nopolissa ja sulki koko valtakunnassaan beктаšiен tekke-keskukset. Janitsaareja ja beктаšeja surmattiin ja karkotettiin joukoittain. Syyksi julistettiin beктаšiен ”väääröppisuus ja moraalittomuus”. Albanian vuorilla ja laaksoissa beктаšismi kuitenkin säilyi hyvin ja kukoisti varsinkin 1800-luvun jälkipuoliskolla. Tuolloin arvioitiin, että 15 % albanialaisista eli neljännes maan kaikista muslimeista olivat beктаšismin kannattajia. Liike keskittyi Albanian eteläisen osan tosiki-murteen alueille, missä sijaitsi 70 % tekke-keskuksista. Alueellisen keskittymisen vuoksi beктаšismista ei tullut Albaniassa koskaan valtakunnallista liikettä – pohjoisessa heitä asui vain muutaman prosentin verran.

Ilmeisesti beктаšismin suvaitsevaisuus ja liberaali suhtautuminen islamin sääntöihin ja tapoihin sekä muihin uskontoihin oli etelän albaanien näkökulmasta houkuttelevaa. Tähän vaikutti myös albanian kielen ja latinalaisten kirjainten sekä kansallisajattelun suosiminen vastakohtana sunni-muslimien osmani-aatteelle, turkin kielelle ja arabialaiselle kirjoitukselle. Gjirakastran tekken johtaja Ali Haqi Baba (k. 1907) oli yksi tärkeimmistä Albanian beктаšismin elvyttäjäistä Mahmud II:n sortokauden jälkeen.¹⁷ Samalta kaudelta Frashërin suvun beктаšiveljekset ovat Albanian koko itsenäisyysliikkeen kuuluja sankareita sekä kulttuurielämän vaikuttajia. Heistä Naim bey Frashëri (k. 1900) toi kirjoituksillaan Albanian beктаšismiin voimakkaan albanialais-kansallisen sävyn turkkilaisuuden sijaan ja ajoi samalla Albanian uskontokuntien keskinäistä yhtenäisyyttä. Nämä ajatukset ovat Albaniassa edelleen yleisesti arvostettuja. Hänen vaikutuksestaan maan kieli on beктаšiенkin käytössä työntänyt (osin) syrjään turkkilaispohjaisen terminologian.¹⁸

Albania itsenäistyi vuonna 1912. Sen jälkeen seurasi beктаšeille ja koko maalle sekava ja tuhoisa ajanjakso ensimmäisen maailmansodan kahden ensimmäisen vuoden (1914–1916) kuluessa. Koko 1920-luku kului tuhojen paikkaamisessa. Samalla vuosikymmenellä beктаšit saavuttivat kuitenkin Albanian neljännen vahvistetun uskontokunnan aseman yhtenä maan muslimien autonomisena ryhmittymänä.

Koko beктаši-liikkeen päämiehen asuinpaikka oli vuoteen 1925 saakka Hacıbeктаšissa Turkin Vähässä-Aasiassa sijaitseva *Pir evi* ”pääpyhäkkö”. Liikkeen pääasiallinen kannattajakunta sijaitsi samalla alueella. Kun Kemal Atatürk kielsi maassaan kaikki dervišši-veljestöt vuonna 1925, Albaniasta muodostui beктаši-liikkeen päämaa. Selibaattia vaativien beктаšiен päähahmon Sali Njazin (Salih Niyazi, k. 1941) palattua Turkista Albaniasta vuonna 1931 liikkeen keskus on sijainnut Tiranassa.¹⁹ Samaan aikaan albanian kieli otettiin käyttöön uskonharjoituksessa turkin ohella. 1940-luvulla Albaniassa oli lähes 300 babaa ja derviššiä sekä 60 tekkeä. Vuonna 1946 beктаšit erosivat Albanian muslimiyhteisöstä selkeästi omaksi uskontokunnakseen.²⁰

Vuonna 1946 alkanut kommunistivalta suuntautui alusta saakka kaikkia uskontokuntia ja myös kansallismielisinä tunnettuja beктаšeja vastaan. Kun Albania julistettiin 1967 maailman ensimmäiseksi uskonnottomaksi valtioksi, useimmat beктаšiенkin tekkeet ja muut pyhät paikat tuhottiin, runsaasti jäsenistöä vangittiin ja surmattiin ja muodollisiksi johtajiksi asetettiin kommunistihallinnon myötäilijöitä. Kommunistihallinnon luhistuessa vuonna 1990 jäljellä oli viisi babaa ja kuusi tekkeä, jotka oli säilytetty kulttuurimuistomerkkeinä. Ulkomaille oli jäänyt kaksi toimivaa tekkeä, toinen Gjakovaan Kosovoon, toinen Detroitiin USA:han. Beктаšiен kuudes kansalliskongressi vuonna 1993 merkitsi jälleenrakennuksen voimakasta käynnistymistä.

Nykyisin beктаšit ovat merkittävä uskon-yhteisö Etelä-Albanian ja Kosovon albaanien parissa. Heitä elää myös Pohjois-Makedoniassa ja lounaisessa Bulgariassa. Nyky-Turkissa beктаšit ovat toimineet jälleen puolittain julkisesti Istanbulissa, Ankarassa ja Izmirissä vuodesta 1960

17 Elsie 2019, 284.

18 Selvytyden vuoksi tässäkin artikkelissa olen silti joutunut usein käyttämään vierekäin sekä vanhempia että albanialaisia oppisanoja, ja kirjoitusjärjestelmien erot hämmentävät vielä asiaa.

19 Elsie 2019, 307–308.

20 Elsie 2019, 7–12.

alkaen.²¹ Ennen toista maailmansotaa beктаšismi oli levinnyt siirtolaisuuden myötä myös USA:han, jossa Baba Rexhep Beqiri perusti tekken Detroitin Tayloriin 1954. Tämä tekke toimi liikkeen keskuksena Albanian uskonnon vastaisella kaudella vuoteen 1990 saakka, jolloin keskus perustettiin uudelleen Tiranaan. Detroitissa Baba Rexhepin (k. 1995) komea hauta on muidenkin uskonto-kuntien palvontapaikka.²² Sama koskee monia beктаšiä pyhimyshautoja myös Albaniassa.

Bektašiä parissa on Balım Sultanin ajasta alkaen ollut vallalla neliportainen hierarkia. Sen alimmilla asteilla ovat initioimattomat kannattajat (*aşık*, *ashik*) ja initioidut tavalliset jäsenet (*muhib*, *myhip*). Seuraava aste on dervišši, jonka oletetaan asuvan tekessä. Osa beктаšeista edellyttää dervišheilä ja näitä korkeampiin arvoasteisiin kuuluvilta edelleen selibaattia – heidän oppilaansa ovat heidän ”lapsiaan”. Dervišsit ja babat kantavat valkoista *taxh*-päähinettä. *Baba* (albaniaksi *atë*, ”isä”, arabiaksi *šeiikki*) on tekken johtaja ja saarnaaja, jonka tehtävänä on jäsenistön sielunhoito ja uusien jäsenten initioiminen. Monien kertomusten mukaan derviššien tai baban rukous auttaa lapsettomiakin. Valkoinen puku ja hihatton *hurka*-liivi ovat baban tunnuksia. Bektašeja johtavat kaksitoista *dedeä* (albaniaksi *gjysh*, ”isoisä”), ja heistä korkein on *dedebaba* eli *kryegjysh*.²³ Vuodesta 2011 alkaen dedebaban asemassa on toiminut Haxhi Baba Edmond Brahimaj (Baba Mondin, s. 1959) Tiranassa.²⁴

Bektašiä uskonnolliset käsitykset ja tavat poikkeavat aleviittien lailla islamilaisesta puhdasoppisuudesta, mutta eivät kuitenkaan ole identtisiä aleviittien kanssa. Heidän keskinäisiä erojaan on kuitenkin vaikea tarkemmin määrittää. Bektašiä kirjallisuutta tunnetaan harvinaisina käsikirjoituksina 1500-luvulta alkaen, rituaaleja koskevia tekstejä vasta 1800-luvulta. Tekstit ovat usein yhteisiä aleviittien kanssa. Aleviittien tavoin beктаšit tunnustavat Korraanin lisäksi kolmen muun kirjan pyhyden (Toora, Evankeeliumi, Psalmi) sekä 12 menneisyyden imaamia. Korkeampi opetus kulkee opettajien korostusten mukaisina suullisina perinteinä läheisessä suhteessa opettajan ja oppilaan välillä. Kiertelevät laulajat ovat olleet tärkeitä opettajia ja julistajia

suurelle yleisölle.²⁵ Riiteistä ja opetuksista suurta osaa pidetään Balım Sultanin vakiinnuttamina.²⁶ Kaiken olevaisen jumalallinen yhteisyys ja sielun siirtyminen tai jakautuminen uusiin, elollisiin ja elottomiin olemuksiin kuuluu myös beктаšiä oppeihin.

Kuten yleensä suufilaisuudessa sisäisen etenemisen katsotaan tapahtuvan mystisten ”neljän portin” kautta, jotka ovat *sharia* ”laki”, *tariqa* ”hengellinen tie, eteneminen”, *marifa* ”tieto, tietoisuus” ja *haqiqa* ”totuus, jumaluus”. Aleviittien tapaan Korraanin opetuksissa nähdään ulkoinen ja sisäinen puoli, joista sisäinen (*batin*) on merkittävämpi. Rukoukset liittyvät vapaammin illan ja aamun tunteihin, eivätkä kumarrukset rukoiltaessa ole välttämättömiä. Perjantai-rukouksen sijasta initioidut jäsenet kokoontuvat torstai-iltana kookouhuoneen *mejdan*-saliin. Osallistujat – miehet ja naiset, aikuiset ja lapset, rikkaat ja köyhät – pyrkivät ”kaiken yhtenä olemisen” mystiseen tilaan, jossa yhteisesti ja erotuksia vailla kaikki ojentautuvat Luojan puoleen. Kokoontumisissa pyritään tähän tilaan *saz*-musiikin säestämien laulujen ja hymnien sekä opetuskertomusten tehostamina, ja mukaan kuuluvat myös piiritanssit, joissa miehet ja naiset kuvaavat luotujen toistuvaa kiertokulkua ja samalla planeettojen liikettä auringon ympäri.²⁷

Eriytinen seremonia on jäsenten initiaatiojuhla, mutta tiedot siitä ovat sangen epävarmat.²⁸ Naiset voivat miesten lailla päästä initioiduksi

- 21 Elsie 2019, 12–15; Zarcone 2008/2020, 6. Wikipedian artikkelin ”Bektashi Order” mukaan (dedebaba) Reshat (Bardhi) arvioi 2005 maailmassa olevan kaikkiaan seitsemän miljoonaa beктаšiä – kuitenkin yksikin miljoona lienee optimistinen luku.
- 22 Hänen elämästään, toiminnastaan ja tekkestä ks. Trix 2009; Elsie 2019, 271–272, 304–305.
- 23 Zarcone 2008/2020, 3; Elsie 2019, 2–4, 320–323.
- 24 Elsie 2019, 289.
- 25 Dressler 2008/2020, 3; Zarcone 2008/2020.
- 26 Elsie 2019, 287–288.
- 27 Zarcone 2008/2020, 5; Wikipedia: Bektashi Order.
- 28 Zarcone (2008/2020) kuvaa sitä turkkilaisessa muodossa nimellä *ayn-i cem*.

jäseniksi, ja he muodostavat samaan aikaan initioitujen miesten kanssa eräänlaisen veljeysliiton. Seremonian päättävät erityisen 12-kulmaiseksi rypytetyn korkean tasalakaisen päänineen (*taxh, tac*) luovuttaminen sekä valaa vahvistavat ja initiaatiota välittävät kädenpuristukset. Initiaation suorittamisen merkki on kaulassa kannettava *teslim tash* ("uskonnolle antautumisen kivi"), pieni kivikiekkö, jossa on 12 kulmaa muistuttamassa 12:sta imaamista.²⁹

Vuotuisiin erityisjuhliin kuuluvat *nevruz*-uuteenvuoteen liittyvä 'Alin syntymäpäivän juhlinta maaliskuussa sekä kuukalenterin mukaan asemoituva kiihkeä *ashura*-surujuhla Karbalan taistelun ja 'Alin pojan Husainin marttyyrikuoleman muistolle vuodelta 680. Aleviittien tavoin beктаšeilla kuuluu ashuran menoihin 12-päiväinen *matem* paasto erityisruokineen. Elokuussa suoritetaan pyhiinvaellus viikoksi Tomorr-vuorelle lähelle Beratia Husainin velipuolta 'Abbas 'Alia muistellen.³⁰

Runous ja runomuotoinen julistus kielinään turkki, osmanlı, albania, arabia ja persia on ollut aina tärkeää sekä aleviiteilla että beктаšeilla. Uskonnollisia runoja (*nefes, ilahi*) esitetään ja lauletaan kokoontumisissa, ja myös kiertävät laulajat esittävät niitä. Monet turkinkieliset kirjailijat ja runoilijat ovat olleet ainakin beктаšien myötäilijöitä. Myös beктаšien musiikki on monimuotoista ja tunnettua turkkilaisissa ja balkanilaisissa piireissä.³¹ Tätä musiikkia löytyy myös internetistä – kannattaa kuunnella.

Useimmat beктаšit välttävät sianlihan ja erityisesti jäniksen syömistä. Toiset tekkeet sallivat alkoholin käytön, toiset sen kieltävät.³² Huumori on beктаšien aito keino tuoda julki paradoksaalisia näkemyksiään muslimien tiukoista käsityksistä. Viini on vitsien rakas aihe:

Kalifi vieraili beктаši-veljestön kokouspaikassa, ihmetteli siellä kasvavaa mahtavaa viiniry-pälesatoa ja kysyi: "Mitä te oikein teette noin paljoilla rypäleillä?" Beктаši-dervişi vastasi: "Me tykkäämme syödä makeita rypäleitä." Kalifi ihmetteli: "Mutta onhan ihan mahdotonta syödä tuollainen määrä rypäleitä." Dervişi vastasi: "Ei se ole ongelma. Mitä me emme jaksa syödä, sen

me puristamme mehuksi ja mehun säilömmme puutynnyreihin. Mitä sitten tapahtuu, se riippuu suoraan Allahin tahdosta."³³

Nykyään albanialaisista ehkä 10 % väljästi identifioiduu beктаšeihin, vaikka tämä ei tarkoitaakaan yleistä uskonnollista aktiivisuutta. Beктаšeilla on Tiranassa suuri Maaailmankeskus,³⁴ joka avattiin uudelleen vuonna 1991 (mm. Äiti Teresan länän ollessa). Keskuksen komea uudisrakennus, museo, tyrbe-kappeli, virastotilat ja puutarha valmistuivat 2015. Myös Vloraan on rakennettu 2005–2006 suuri beктаšien kulttuuri- ja opetuskeskus. Kommunismin sortumisen jälkeen tekkejä oli jo 1998 toiminnassa jälleen 48. Pyhimyshautoja (tyrbe) löytyy runsaasti eri puolilta maata, kärjessä Sari Saltikin paljon vierailtu tyrbe Krujan vuoriston luolassa.³⁵

Suhteet Albanian muslimienemmistöön kuvataan nykyään hyväksi, vaikka beктаšien vapaamielisyys aiheuttaa toisinaan valituksia sunnien puolelta.³⁶ Yhteydet Turkin aleviitteihin ovat monista yhtäläisyyksistä huolimatta jääneet satunnaisiksi. Pitkällisten oikeudenkäyntien jälkeen beктаšiyhteisöt ovat saaneet takaisin entistä

29 Zarcone 2008/2020, 5; Wikipedia: Bektashi Order; Elsie 2019, 1–2.

30 Elsie 2019, 2, 320–321; Nathalie Clayer teoksessa Elsie 2019, 166–172.

31 Dressler 2008/2020, 3; Wikipedia: Bektashi Order. Elsie 2019, 2.

32 Wikipedia: Bektashi Order ja Bektaschi.

33 Viralliselta albaniankieliseltä nimeltään Kryegjyshata Botërore Bektashiane Selia e Shenjtë.

34 Ks. tekke- ja tyrbeluettelot teoksessa Elsie 2019, 177–272. Myös toisuskoiset saattavat useinkin vierailta beктаšien pyhimyshautoilla, ja on sangen mahdollista, että niistä jotkut ovat alkuaan jopa esikristillisiä (esim. Tomorr-vuori, ks. Elsie 2019, 234–237) tai kristillisiä pyhiinvaelluspaikkoja (esim. Sari Saltikin tyrbe, vrt. St. George/Pyhä Yrjö, ks. Nathalie Clayer teoksessa Elsie 2019, 161–164).

36 En tiedä, kuinka karakteristisesta näkemyksestä on kyse, mutta en malta jättää kertomatta lausumaa, jonka 2019 kuulin Albaniassa: Beктаši-isoäiti oli neuvonut tyttärentytärtään: "Jos et löydä beктаšipoikaa mieheksesi, ota mieluummin ortodoksi mutta älä ota muslimia."

maaomaisuuttaan, jonka vuokrauksesta on muodostunut liikkeen merkittävin tulolähde. Nykyään liikkeen haasteena on uskonnollisten johtajien niukkuus. Useimmat vanhoista johtajista ovat saaneet koulutuksensa ennen vuotta 1967, eikä uutta polvea ole juuri ilmaantunut. Vuonna 2017 Albaniassa oli yhdeksän babaa ja kuusi derviisiä, joiden vähälukuisuus vaikeuttaa jälleenrakennetuista tekkeistä huolehtimista. *Kryegjyshata*-maailmankeskuksen vaikutusvalta ulottuu Albaniassa, mutta vain osittain esimerkiksi Turkin ja Pohjois-Makedonian beктаšien pariin. Albaniassa

beктаšit nauttivat yleistä arvonantoa, mutta rahoituksen, uuden johtajiston ja aktiivisen jäsenjoukon niukkuus ovat beктаšiittien tulevaisuuden suurimmat haasteet.³⁷

FT Tapani Harviainen on Helsingin yliopiston seemiläisten kielten professori emeritus ja seemiläisten kielten ja kulttuurien dosentti.

• tapani.harviainen@helsinki.fi

37 Elsie 2019, 14–16.

KIRJALLISUUTTA

- Çamuroğlu, Reha (1998/2003). *Alevi Revivalism in Turkey. Alevi Identity: Cultural, Religious and Social Perspectives. Papers read at a conference held at the Swedish Research Institute in Istanbul, November 25–27, 1996*. Toim. Tord Olsson, Elisabeth Özdalga & Catharina Raudvere. Swedish Research Institute in Istanbul Transactions 8. Istanbul, 79–84.
- Dressler, Markus (2008/2020). *Alevi*. *Encyclopaedia of Islam, THREE*. Toim. Kate Fleet, Gudrun Krämer, Denis Matringe, John Nawas & Everett Rowson. Consulted online on 06 February. http://dx.doi.org.libproxy.helsinki.fi/10.1163/1573-3912_ei3_COM_0167. First published online: 2008. First print edition: 9789004161658, 2008, 2008-1.
- Elsie, Robert (2019). *The Albanian Bektashi: History and Culture of Dervish Order in the Balkans*. Bloomsbury Publishing.
- Firro, Kais M. (2005). The 'Alawīs in modern Syria: From Nusayrīya to Islam via 'Alawīya. *Der Islam* 82, 1–31.
- Gloyer, Gillian (2018). *Albania*. The Bradt Travel Guide. Sixth edition. Bradt Travel Guides Ltd.
- Howard, Douglas A. (2018). *Das osmanische Reich*. Aus dem Englischen von Jörg Fündling. Darmstadt: Der Theiss Verlag.
- Mélikoff, Irène (1998/2003). *Bektashi / Kızılbaş: Historical Bipartition and its Consequences. Alevi Identity: Cultural, Religious and Social Perspectives. Papers read at a conference held at the Swedish Research Institute in Istanbul, November 25–27, 1996*. Toim. Tord Olsson, Elisabeth Özdalga & Catharina Raudvere. Swedish Research Institute in Istanbul Transactions 8. Istanbul, 1–7.
- Olsson, Tord, Elisabeth Özdalga & Catharina Raudvere, toim. (1998/2003). *Alevi Identity: Cultural, religious and social perspectives: Papers read at a conference held at the Swedish Research Institute in Istanbul, November 25–27, 1996*. Swedish Research Institute in Istanbul Transactions 8. Istanbul.
- Trix, Francis (2009). *The Sufi Journey of Baba Rezhep*. Bloomsbury Publishing.
- Zarcone, Thierry (2008/2020). *Bektashiyye. Encyclopaedia of Islam, THREE*. Toim. Kate Fleet, Gudrun Krämer, Denis Matringe, John Nawas & Everett Rowson. Consulted online on 06 February. http://dx.doi.org.libproxy.helsinki.fi/10.1163/1573-3912_ei3_COM_0167. First published online: 2008. First print edition: 9789004161658, 2008, 2008-1.
- Wikipedia-artikkelit *Alevism*, *Alevi history*, *Alawites*, *Bektashi Order* ja *Bektashi* (luettu 12.1.2022).

Kuva 1. Tiranan Maailmankeskus.

Kuva 2. Pyhimyskappeli (tyrbe).

Kuva 3. Pääsalin ovi, Albanian lippu ja Koraanista lainattu tunnuslause arabiaksi ja albaniaaksi.